

IN TRANSIT

Mobiliteit, stadscultuur en stedelijke ontwikkeling in Rotterdam

Redactie Paul Meurs
en Marc Verheijen

NAi Uitgevers

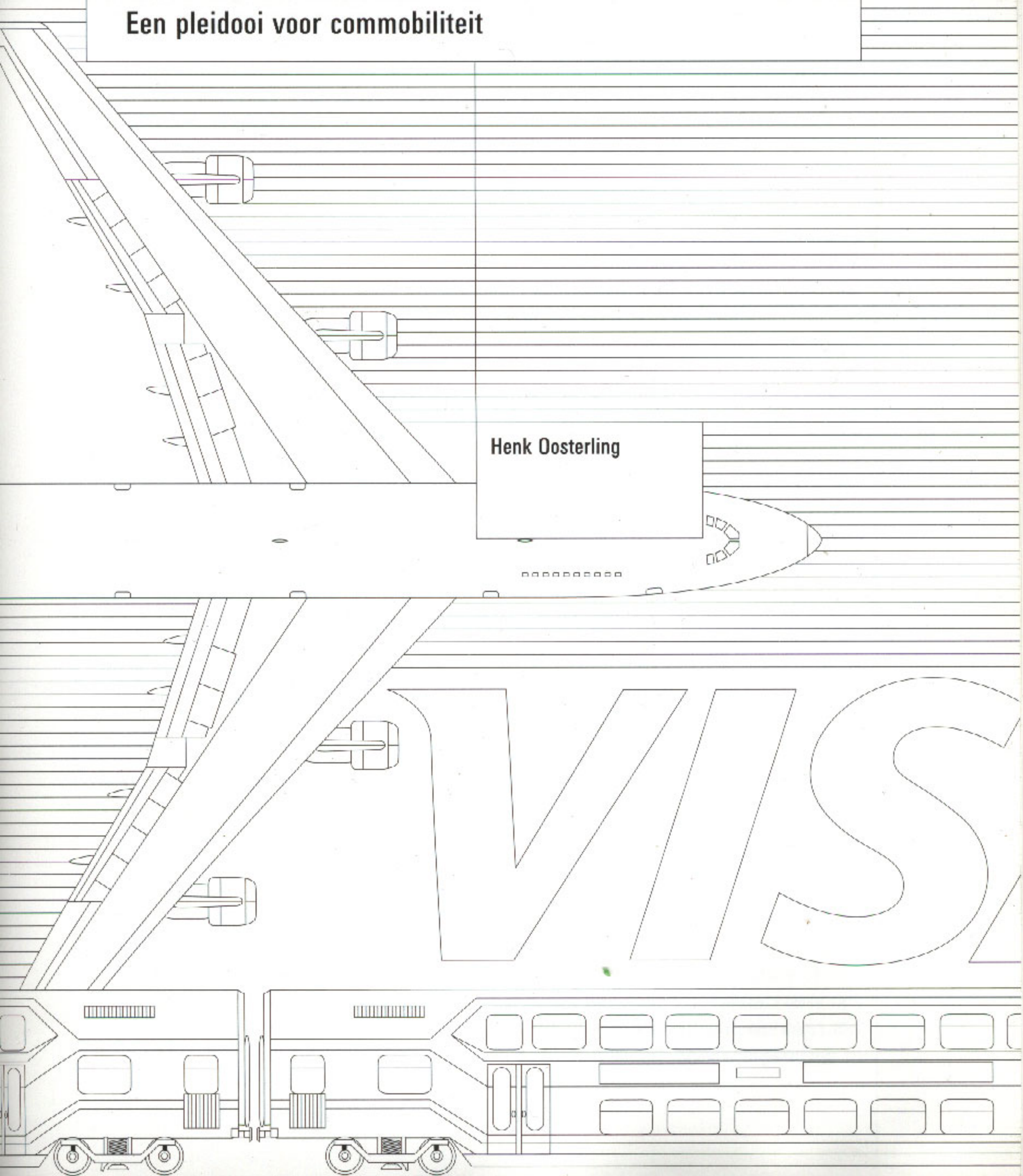

HET AUTOFUNDAMENTALISME VOORBIJ

125

Een pleidooi voor commobiliteit

Henk Oosterling

Een reiziger keert op een late vrijdagmiddag midden december terug naar Rotterdam van een werkbepreking op Long Island, New York State. Door de plots opstekende sneeuwstormen komen treinen later op Penn Station aan. Aansluitingen worden gemist. Ook al proberen de etherische stemmen die de ijle transitoruimte van Newark vertrekhal vullen, de reizigers hoopvol te stemmen, op de beeldschermen blijven gatenummers en vertrektijden verspringen. Vliegtuigen moeten ontijzeld worden. Afspraken komen onder druk te staan. Het gsm'etje van de reiziger heeft niet genoeg bereik, een telefoonkaart is niet voorhanden. Wanneer het vliegtuig de nacht inglijdt, kan de reiziger via de in de armleuning verzonken cell phone met zijn visacard alsnog bellen. Vanaf zijn van een opvouwbaar keyboard voorziene pocket pc verstuurt hij wat e-mails. Aantekeningen worden uitgewerkt. Ondertussen spoedt het vliegtuig zich, ogenschijnlijk stilhangend, met een snelheid van meer dan negenhonderd kilometer per uur naar de andere kant van de oceaan. De reiziger volgt op een schermpje voor hem het stapvoets af te leggen transcontinentale traject.

Op Schiphol aangekomen staat op de informatieschermen voor aankomende en vertrekkende treinen dat bevroren bovenleidingen op het traject Amsterdam-Schiphol voor vertragingen zorgen. Reizigers klampen zich jetlagged vast, halve gesprekken voerend, aan hun mobieltje. De meesten kleisen glazig voor zich uit, sommigen verkeren alweer in alle staten van paraatheid en geven de laatste stand van zaken via een headphone door. Op Rotterdam Centraal pint de reiziger wat euro's en stapt in een gereedstaande taxi. Hiermee krijgt de intercontinentale en interlokale opstopping een couleur locale: zij loopt uit op urbane verstopping. Drie rijen dik worden auto's langs zes verkeerslichten uit het centrum geperst. De weinig verkeersveilige, maar goedbedoelde schijnmanoeuvres van de Rotterdams-Marokkaanse chauffeur ten spijt kost het meer dan een kwartier om voorbij het vijfhonderd meter verderop liggende Hofplein te komen.

Hun gesprek over de praktische paradox van de automobilitieit – immobilisering door een exces aan automobilitieit – wordt keer op keer onderbroken door een stem uit de taxicentrale. Maar de chauffeur weeft zijn reacties handsfree door het gesprek dat hij, wijzend op een klein schermpje onder de voorruit, verlegt naar snelle en verre ritten: via het GPS (Global Positioning System) kan de route naar iedere willekeurige straat in Helsinki, Moskou of Casablanca worden getraceerd. De auto blijkt niet alleen vectoraal toegesnedden op de hele globe, het systeem sluit zich ook als een maatpak om de gebruiker: links onder het dashboard zit een knop met drie gecodeerde instellingen, één voor iedere dienstdoende chauffeur. Als deze zijn eigen code intikt, worden zijn gegevens gedownload en schuift de chauffeursstoel in de voor hem optimale positie.

Eenmaal het centrum uit, verloopt de reis verder voorspoedig. Bij de voordeur toetst de reiziger zijn huiscode in, loopt door de hal naar de gereedstaande lift en zoekt omhoog. In de slaapkamer knipt hij de tv aan en zapt langs de kanalen. Hij wordt aangespoord een gsm'etje met een ingebouwde camera aan te schaffen om te mms'en. Op elk willekeurig moment kan de bezitter zijn vrienden telematisch deelgenoot maken van zijn omgeving. Doodmoe van het razende stilzitten en het hyperactieve gadeslaan valt de reiziger ten slotte in een diepe, diepe slaap.

De auto: van statussymbool naar bestaansmiddel

Waaruit bestaat onze huidige automobilititeit? In het antwoord liggen alle bovengenoemde elementen besloten. We kunnen ons niet langer beperken tot inter- en intralokale opstoppingen, onbetaalbaar openbaar vervoer, het gebrek aan betaalbare parkeerruimte en meer dan duizend verkeersdoden per jaar. De nijpende problemen die met onze automobilititeit gepaard gaan zijn niet uitsluitend op nationale basis op te lossen met Kokse kwartjes, hogere verkeersdrempels, bredere autosnelwegen, intenser carpoolen en bobben. Automobilititeit is een wereldomvattend probleem. Als een collectief bewustzijn is het geïntegreerd in individuele levensvisies en schraagt het het leven van alledag. Auto's zijn alleen verstokte autofoben nog een doorn in het oog omdat deze hun het zicht ontnemen op de onwerkelijke verkorting van hun nostalgisch perspectief: het autovrije dorpsplein. Voor doorsnee mobiliteitsconsumenten vormen auto's echter een onvervreemdbaar aspect van hun 'rurbane' bestaan dat platteland (rural) en stad (urban) doorkruist.

Maken zij gebruik van hun vervoersmiddelen of worden ze erdoor geleefd? Deze vraag schetst geen realistische alternatieven. In een wereld die bol staat van de hulp-, vervoer-, communicatie-, genots- en verdovende middelen, zijn middel en media – zonder dat iemand dat overigens wilde – allang doel op zich geworden. In automobilititeit als manier van leven valt het onderscheid tussen middel en doel weg. Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw was het nog enigszins overzichtelijk. In Nederland werd de auto als 'luxewagen' bestempeld. De auto was een individueel statussymbool en de DAF een nationaal icoon.

Door mondiaal gespreide assemblage, transnationale geldstromen en overplaatsingen naar lageloonlanden werd echter de nationale basis onder de auto-industrie weggeslagen. Eerder werd de auto in verkiezingsprogramma's van socialistische partijen als primaire levensbehoefte gekenmerkt. Zo verloor de auto met zijn instrumentele waarde ook de grensoverschrijdende meerwaarde die excessief genot nu eenmaal aankleeft. Maar op gezette tijden steekt het fenomeen 'scheuren' de kop op en bekent een minister genotzuchtig de snelheidslimiet te overschrijden. Automobilisten willen zich zo vrij voelen als een vogel zonder vogelvrij te worden verklaard.

Lifestyling en branding rond de auto wordt na de Tweede Wereldoorlog in het op massaconsumptie gerichte Europa al groots ingezet. Roland Barthes analyseert in *Mythologieën* (1957) de presentatie van de nieuwe Citroën DS. Deze werd 'meer als beeld geconsumeerd dan als gebruiksvoorwerp'.

Ook Barthes wijst op het verdwijnen van de instrumentele waarde van de auto en benadrukt de inrichting van de auto als privé-ruimte. Het chroom dat beheersing van de snelheid uitstraalt, duidt meer op comfort dan op prestatie. Design wordt huishoudelijker: 'Het dashboard heeft meer weg van een panel met knoppen in een moderne keuken dan van een schakelafdeling in een fabriek.' De ramen suggereren een organische, insectachtige 'lichtheid', de sciencefiction-achtige naadloosheid van de nieuwe Citroën DS – déesse – verleent haar een haast goddelijke glans.

In de jaren zeventig raakt deze verbeelding via de tv in een stroomversnelling. Automobilititeit wordt steeds meer geconsumeerd als andere producten en diensten in onze op belevenissen georiënteerde economie. De auto als ding wordt de verzamelpaats voor ervaringen die gericht zijn op actief,

ondernemend leven. De interlokale massaconsumptie van door Meta de Vries aangeprezen uitstapjes is de nationale pendant van de seriegeschakelde, internationale publieke verkeersstromen naar de vele vakantiebestemmingen. Daarin wordt een automobiel wereldburgerschap geconsumeerd dat individuele bewegingsvrijheid verbindt aan veilig en comfortabel entertainment. De enige geopolitieke garantie voor deze automobilititeit is een gegarandeerde en betaalbare olietoevoer.

De Heilige Koe: een autofundamentalistisch paradigma

Automobilititeit is een niet weg te denken kwaliteit van het leven zelf geworden. Kritiek op de vanzelfsprekendheid ervan wordt door de autofiele medemens als een anti-emanipatoire ondermijning ervaren van de hoogste waarden en idealen van het moderne bestaan: individuele autonomie, esthetische perfectie, comfortabele privacy, progressieve versnelling en ongelimiteerde bewegingsvrijheid. De actieve automobilist spiegelt zich in een mensbeeld van het autonome subject. Dit is op zijn beurt de moderne erfgenaam van dat wat Aristoteles als het kosmische perpetuum mobile zag: God als Onbewogen Beweger. De kritiekloze aanbidding van de Heilige Koe getuigt nog steeds van deze dogmatische pseudoreligiositeit.

Het geloof in de auto is het dynamische paradigma van onze oriëntatie op de wereld. De auto als technologisch mirakel en de automobilititeit zijn meer dan dogma's. Voor de autofiele meerderheid is de eis van een minderheid om de auto aan de kant te zetten te vergelijken met het weerzinwekkende verzoek van een gezond persoon om een van zijn benen te amputeren. De morele afweer die velen bij zo'n weerzinwekkend verzoek voelen opkomen, is zonder meer vergelijkbaar met de weerzin die het uitbannen van de auto bij autobezitters oproept. Als vanzelfsprekend paradigma schraagt automobilititeit een kritiekloze verdediging van het autobezit. Dit 'autofundamentalisme' sprak uit een wetsvoorstel dat de VVD enkele jaren geleden indiende om automobilititeit – lees: autobezit – als grondrecht in de grondwet op te nemen.

Paradoxen van de automobilititeit

Automobilititeit is een structureel aspect van het moderne, westerse verlangen. Mensen uit het westen willen altijd wel ergens naar toe. Een zekere existentiële onrust is dit autonome individu na de dood van god niet vreemd.

Maar uiteindelijk gaat de hyperactiviteit van het hedendaagse verlangen terug op een lange traditie vol dadendrang en vernieuwingsdrift, eigen aan de moderne politiek, wetenschappen en kunsten. Deze dadendrang roept een simpele vraag op: *waarnaartoe* bewegen automobiele mensen zich nu precies? Willen ze zich zo geriefelijk, veilig en efficiënt mogelijk van A naar B bewegen? Een blik op een ochtendspits of het stadscentrum in het weekend logenstrafte deze gedachte onmiddellijk.

Er is blijkbaar ook iets anders aan de hand. Het genot van het rijden om het rijden – van zondags- tot joyrijders – speelt nog wel een rol, maar belangrijker is de beschikbaarheid van een auto. Deze houdt een belofte van vrije zelfbepaling, van autonomie in: we kunnen immers weg wanneer we willen.

De belofte die van automobiele paraatheid uitgaat, wordt herhaald in politieke programma's, wetenschappelijke traktaten, technologische voorspellingen en economische verwachtingen en wordt gepraktiseerd in het parlement, rechtszalen, SER-onderhandelingen en musea. Het zelfkritische individu met zijn keuzevrijheid en zelfbeschikking is het richtsnoer.

In zijn excessen leidt deze zelf (Grieks: autos) beweging (Latijn: mobilis) echter tot merkwaardige paradoxen. Zo slaat individuele vrijheid in de file of in het dynamisch voorparkeren – spiedend rondrijden op zoek naar een parkeerplek – om in collectieve gevangenschap. Op ethisch vlak, waar de vraag naar leven en dood speelt, is dat nog duidelijker: van 'baas in eigen buik' tot het recht op zelfdoding is het zelfbeschikkende individu omwille van de kwaliteit van een individueel leven gemachtigd met een autonome geste een eind aan een leven, zelfs zijn eigen leven te maken. In tegenstelling tot Palestijnse zelfmoordenaars gaat het hier om de kwaliteit van het eigen leven. De onmogelijkheid om de ecologisch catastrofale invloed van massaal autogebruik vanuit internationale samenwerkingsverbanden te keren is een indicatie voor dezelfde paradoxale logica op het vlak van de automobilititeit.

Strookt deze zelfvernietigende logica met het beeld van de verlichte moderne mens? Om hier een antwoord op te krijgen is een cultuurhistorische verdieping onvermijdelijk. Het moderne verlichtingsproces – collectieve en individuele emancipatie en kritische bewustwording – kent namelijk een 'onzichtbaar' supplement: sensorische verlichting. Daarin is sprake van toenemende sensibilisering van ons zintuiglijk apparaat. In *Understanding Media* (1966) vat Marshall McLuhan technische hulpmiddelen of media op als verlengingen van onze lichamelijke functies. Hij wijst erop dat ieder medium een eigen milieu schept. Als dit een kwaliteit op zich wordt, is the medium the message. Dan zijn de verworvenheden van deze sensorische verlichting evenmin terug te draaien als de kritische bewustwording waartoe de Verlichting doorgaans wordt gereduceerd.

Fysieke verlichting: versnelling

Sensorische verlichting heeft een fysieke en een visuele component. In de fysieke verlichting streven we door versnelling naar opheffing van lichamelijk ongemak. Lopen is vermoeiender en motorrijden kouder dan rijden in een auto met airconditioning. Vanaf het eind van de achttiende eeuw verplaatsen individuen zich comfortabeler en sneller in stoomtreinen en wat later in personenauto's en privé-vliegtuigjes. Het loskomen van het 'bezwaarde' lichaam roept een extatisch gevoel op. Op de vraag of we ons een maatschappij kunnen voorstellen die het lichaam ontkent zoals eerder de ziel is ontkend, antwoordt Paul Virilio in *Het horizon-negatief* (1984) dat dit de maatschappij is waarnaar wij op weg zijn. In zijn analyse van de relaties tussen macht, transport en versnelling concludeert hij dat het geheim van iedere heerschappij in een ideale gewichtsloosheid ligt.

De fysieke verlichting wordt voltooid in de eerste maanvlucht. De Apollo-astronaut zweeft in het luchtledige. De televisionele mens wordt dan ook voor het eerst een blik op de globe vergund. Met de overwinning op de zwaartekracht zet de opmars van visuele surveillance door. Snelheid is voor de astronaut een functie van een zuivere waarneming van punten en vlakken.

In *Mythologieën* kondigt Barthes de komst aan van deze 'jetmens' als 'een nieuw ras in de luchtvaart dat dichter bij de robot dan bij de held staat.' De jetmens wordt uit vrije wil één met 'zijn' machine en media: in het autonome streven naar gewichtsloosheid draagt de piloot paradoxaal genoeg zijn autonomie over aan de technologie. Hij richt zich naar de maat van de middelen. Geloof in zichzelf staat gelijk aan een absoluut vertrouwen in de hem omringende technologie. Hij is geen held, maar feitelijk middelmatig in zijn absoluut geloof in een machiniek functioneren binnen een allesomvattend technologisch systeem. Dit autofundamentalistische geloof wijst op het cryptoreligieuze karakter van een extatische automobilititeit.

Visuele verlichting: transparante surveillance

Als middelmatig mens staat de jetmens in verbinding met de wereld via visuele representaties op een interface. Fysieke verlichting gaat gepaard met visuele verlichting. Auto's, mobieltjes en modems zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een BMW zonder gsm of GPS, kortom zonder ICT is ondenkbaar. In premoderne tijden verlostten kampvuren, kaarsen en olielampen de mens van het duister. De ontdekking van elektriciteit en de uitvinding van de elektrische lampen, telefoons en televisie maken na de digitale revolutie computer-gestuurde voertuigen mogelijk. Het 'bakkie' wordt ingewisseld voor de gsm, die vervolgens wordt ingelogd in een technoscape. In het publieke domein lichten nu naast lantaarnpalen immens grote flatscreens en miljoenen displays op. Voorheen ongekennde openbare ruimten openen zich: van virtuele plaza tot digitale steden.

Vervoersmiddelen kunnen niet zonder technologie en verkeersstromen zijn onbeheersbaar zonder een technologische infrastructuur. Ieder vervoermiddel is als informatiecel tevens een interactieve interface, aangesloten op door satellieten gevoede computers. Elke automobiele beweging – van auto's, mobieltjes of mobiele SCUD-raketten – kan via het GPS getraceerd worden. Niet-ingelogde wezens of uithoeken buiten het bereik van zendmasten kunnen door spionagesatellieten tot op de vierkante meter worden gescand. De fysieke automobilititeit van individuen wordt steeds meer door deze alles overziende controle bepaald.

Bereisde wereldburgers krijgen daarmee te maken, maar ook funshoppers, loslopende huisdieren en verdwaalde kinderen, draaideurcriminelen en van extramurale zorg afhankelijke bejaarden. Cash flow begint bij de chipper, de eerste chip is in Engeland al in een kind ingebouwd om ontvoering te voorkomen en elektronisch huisarrest is al een dagelijkse praktijk. Terwijl automobilisten met de auto sigaretten halen op de hoek, shoppen bejaarden via het internet. Zij bankieren thuis, roepen via een centraal alarm hulp in van de thuiszorg of sms'en of mms'en met de kleinkinderen in Australië. Zij razen lichaamsloos over de wereld. Het criterium voor hun automobilititeit is niet paardenkracht, maar de lichtsnelheid waarin visuele transparantie (licht) en materiële verlichting (snelheid) samenvallen. In de automobilisering komen kritisch inzicht, materiële ontlasting en visueel overzicht samen. Het kritische oordeel weerstaat automobiel gedrag niet, het legitimeert het. Zou kritische bewustwording van de negatieve effecten wel doorslaggevend zijn, dan zouden vele automobilisten hun auto immers al aan de kant hebben gezet.

Capsulair bewustzijn en radicale middelmatigheid

Dat dit niet gebeurt, betekent overigens niet dat het vlees zwakker is dan de geest. Het duidt erop dat sensorische en geestelijke verlichting een gemeenschappelijk oriëntatiepunt heeft: de autonomie en onschendbaarheid van het innerlijk. Dit wordt als privé-domein gezien. In de moderne maatschappij is de innerlijke mens vanuit beschavingsoverwegingen in witte kubussen en zwarte dozen cultureel gevormd: musea, concert- en theaterzalen cultiveren meer dan kritische reflectie de sensibiliteit van hun bezoekers. Fysiek contact wordt daarbij vermeden: het licht gaat nog uit, men spreekt nauwelijks en niets mag worden aangeraakt. Hyperindividuele sensibiliteiten hebben een culturele legitimatie.

Toch heeft deze zelfgenieting iets narcistisch en asociaals. Dit wordt duidelijk als automobilisten zich met hun 'capsulaire' bewustzijn in het openbare leven storten. Om niet te fysiek aan openbaarheid te worden blootgesteld, kapselen ze zich in auto's en gsm'etjes in. Deze fysieke en virtuele capsules zijn net als het koophuis vergrendeld met codes en passwords. Zo vertakt de automobiele actieradius zich vanuit het privé-domein: met de auto wordt naar alle kanten huiselijke geborgenheid, warmte, veiligheid en comfort het publieke domein ingeschoten en met het gsm'etje trekt de beller deze huiselijkheid naar zich toe. Door het inbouwen van ICT in de auto en de implantatie van het gsm'etje in de openbare ruimte komen automobilisten eigenlijk nooit meer hun huis uit. Terwijl ze hun medereizigers recht in het gelaat kijken, zijn ze via interface of headphone stand by.

Dit houdt de illusie in stand dat in vrijheid afwegende en bewegende automobilisten heerser in eigen huis zijn, meer piloot dan passagier, meer machinist dan medereiziger. Ingesnoerd in veiligheidsgordels hebben ze toch wat weg van de volledig verlamde wiskundige Stephen Hawking, beroemd door zijn pogingen de fundamentele krachten van het universum onder één noemer te brengen. Net als Hawking zijn ze geen 'ghost in the machine', maar 'ghost as the machine'. Ze staan niet meer buiten of boven hun middelen en media, ze zitten er middenin. Door zich in hun media of deze in henzelf in te bouwen, wordt hun realiteitszin en zelfervaring geleidelijk aan op de maat van 'hun' middelen toegesneden.

Tijd- en ruimteoriëntatie blijken afhankelijk van het gebruikte medium. Ieder middel kent zijn eigen maat. Neem autobezitters hun auto af en zij raken even gedesoriënteerd en ontheemd als al die diegenen wier tv in beslag wordt genomen, telefoon wordt afgesloten of server plotseling down is. Pas als ze niet meer werken blijken transportmiddelen en communicatiemedia meer dan comfortabele hulpmiddelen. Op straffe de gebruiker anders als verslaafde te moeten aanmerken, moet in het verlies wel erkend worden dat het onmisbare bestaansmiddelen zijn. De automobilist blijkt radicaal middelmatig.

Openbaar vervoer: van autofundamentalisme naar commobiliteit

Tot nu toe is er onwillekeurig een onderscheid gemaakt tussen de autobezitters, openbaar-vervoerreizigers en telewerkers thuis. Het mag echter duidelijk zijn dat met het oog op het verschijnsel automobilititeit het onderscheid tussen deze groepen steeds meer vervaagt. Eigenlijk is de tegenstelling privé-

openbaar sleets geworden. Openbaar reizende mobiliteitsconsumenten zitten vast door vertragingen, maar zijn virtueel wendbaarder en communicatief actiever dan ooit, terwijl automobilisten ook steeds meer geïmmobiliseerd raken, maar virtueel even wendbaar zijn als hun openbare pendanten.

Op de keper beschouwd zijn het allemaal thuiswerkers.

Er komt een moment dat het onderscheid zo minimaal zal zijn dat de weigering de auto op te geven expliciet autofundamentalistische proporties zal aannemen, omdat de praktijk de tegenstelling zal hebben opgelost.

Met een volledig GPS-gestuurd beheer van verkeersstromen over gesensoriseerde autosnelwegen zal de overheid in de toekomst mobiliteitsparadoxen oplossen. Feitelijk wordt een met sensoren volgestouwde auto dan dynamisch geparkeerd in een autocolonne. Alleen in de wijk is de illusie van autorijden nog vol te houden. Maar die ligt vol met verkeerdrempels.

Op gesensoriseerde autosnelwegen zullen zich mobiele files voortbewegen. In deze geïmmobiliseerde mobiliteit dient zich ten slotte de ultieme paradox van het manipulerende, automobiele subject aan: handsfree sturen in een geïmmobiliseerde automobilititeit.

Net zo min als camerabeveiliging in openbare ruimten zal dit alles aan het vrijheidsgevoel van automobilisten iets afdoen. Hoe meer communicatie- en informatiemiddelen in een automobiele capsule worden verwerkt, hoe vrijer en veiliger zij zich voelen. Uiteindelijk zullen ze even vrij, autonoom en veilig zijn als hun telewerkende en treinreizende tegenhangers. Op het vlak van de persoonlijke ervaring schenkt de capsule automobilisten een gecentreerde ervaring van zichzelf: in hun oor en oog komt alles samen en zij zitten aan de knoppen. Maar vanuit een radicaal middelmatige optiek is dit capsulaire bewustzijn een leeg middelpunt dat pulseert op de maat van de middelen. Het is een knooppunt in een web dat met fysieke en virtuele draden is geweven. De automobilist is zelf een kruispunt. Zodra we deze gedachte doorzetten blijkt het capsulaire bewustzijn zelf een transitoruimte te zijn, waar de boodschappen doorheen suizen. Als we de vraag naar de kwaliteit van het publieke domein en de aard van deze nieuwe openbare ruimte stellen, dient zich een verbluffend antwoord aan: privé is volledig openbaar geworden. Automobilititeit is allereerst mobiliteit met anderen: commobilititeit. Het lijkt alsof hiermee het pleit beslecht is in het voordeel van het openbaar vervoer. Want waarom zouden we de onvermijdelijke consequentie van onze excessieve automobilititeit niet trekken en ruimte scheppen voor geavanceerde én gratis openbaarheid? Waarom zouden we de gedachte niet toelaten dat de ervaren onveiligheid op straat wellicht mede veroorzaakt wordt door de reductie van het publieke domein tot een optelsom van lege privé-domeinen, die de ruimte alleen maar gebruiken om boodschappen te doen en door te zenden? Toegegeven, een postautomobiel bestaan is een ondenkbare optie. Maar zolang we ons 'zelf' nog radicaal middelmatig met 'auto' vereenzelvigen en deze als 'medium' de 'message' is, komen we in het denken over mobiliteit in relatie tot de openbare ruimte niet veel verder. Wellicht is de veiligheid en levendigheid van de openbare ruimte meer gebaat bij het openbreken van de capsule en het propageren van openbare interacties en publieke interesse.